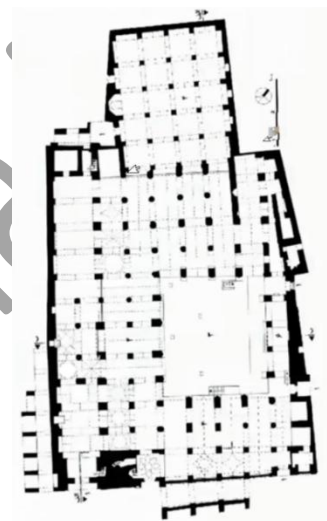
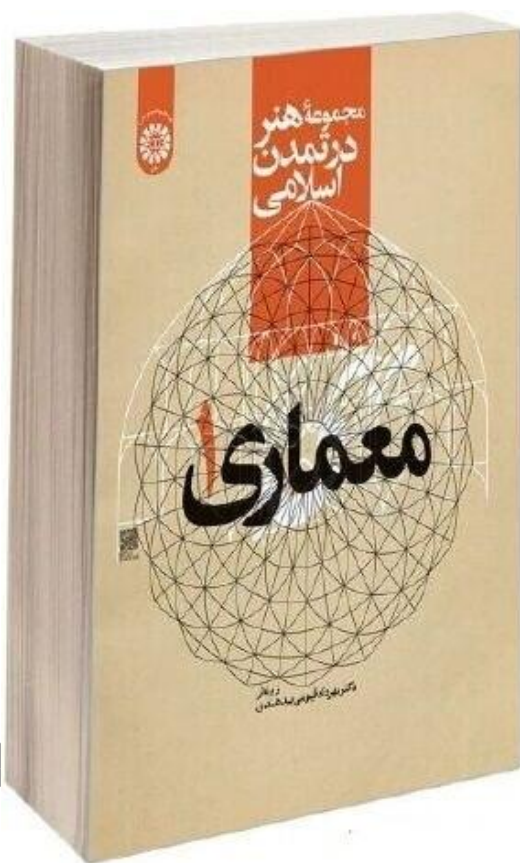
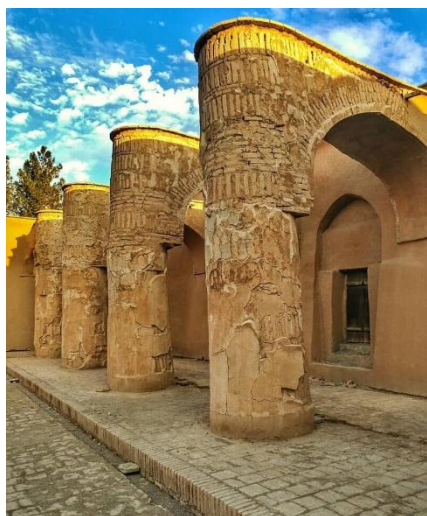

" خلاصه کتاب مجموعه هنر در تمدن اسلامی-جلد اول "

" معماری صدر اسلام(دوره بنی امیه و بنی عباس در ایران) "

مقدمه :

حدود سال 652 میلادی، در زمان پادشاهی **یزدگرد سوم** (آخرین پادشاه ساسانی)، اعراب مسلمان به ایران حمله کرده و امپراتوری ساسانیان را شکست دادند. این سال یعنی سال 652 میلادی، برابر با 31 هجری قمری است؛ یعنی سی سال بعد از هجرت پیامبر (ص) از مکه به مدینه که در سال 621 میلادی اتفاق افتاد.

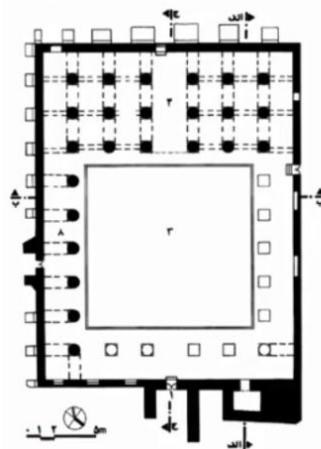
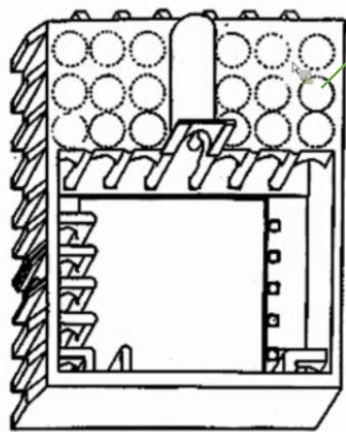
"سال 621 میلادی : هجرت پیامبر از مکه به مدینه"

به طور کلی به معماری سده های **اول** تا **چهارم** هجری قمری در ایران، **معماری صدر اسلام** گفته می شود که شامل حکومت های **بنی امیه، بنی عباس، طاهریان، صفاریان و سامانیان** می شود. در ادامه به ویژگی های تاریخی و معماری ادوار مختلف تاریخی در دوره اسلامی ایران، به ترتیب زمانی می پردازیم.

عباسیان - مسجد تاریخانه دامغان، سده 2 هجری، دامغان سمنان :

نام های دیگر مسجد، مسجد چهار ستون، مسجد امیرالمؤمنین (ع)، مسجد امام حسن، خدای خانه و تاریک خانه است. "**تاری**" در زبان ترکی به معنای "**خدا**" است و تاری خانه یعنی خدای خانه. الگوی مسجد از نوع **شبهستانی** (الگوی عربی) است، که در ابتدای ساخت پوشش شبستان **طاق آهنگ (گهواره ای)** بوده است، اما شیوه ساخت (نیارش) آن **ساسانی** است. مسجد مستطیلی به ابعاد 39 * 46 متر است که ابعاد صحن (حیاط) میانی آن 26 * 24 متر می باشد.

پوشش کلمبوی سقف شبستان - دوره پهلوی اول

تک منار الحاقی (دوره آل زیار، سده پنجم)

پلان و سه بعدی مسجد تاریخانه دامغان

¹آندره گدار طرح مسجد را "**بدوی نوع عربی**" می داند اما از لحاظ فنون ساختمانی آن را مشابه آثار ساسانی می داند؛ به طور مثال ستون های مسجد به شیوه آجرکاری خفته راسته ساخته شده اند و سطح آنها گچ اندود شده است که نمونه این شیوه ستون سازی در کاخ ساسانی در **تپه حصار دامغان** دیده شده است.

نمای قبلی مسجد با پنج دهانه

ارکان مسجد شامل میانسرای تک ایوانی، تک منار الحاقی، بدون گنبد، یک شبستان قبلی^۲ و سه رواق در صحن مسجد است. نمای قبلی دارای یک دهانه **میانوار^۳** و چهار دهانه بروار است. از مجموع نظرات صاحب نظرانی همچون آندره گدار، آرتور پوپ یا ارنست هر تسفلد می توان گفت این مسجد از **قدیمی ترین و اولین** بناهای دوره اسلامی است که قدمت آن به سده **دوم هجری** (بین سال های 132 تا 170 ه.ق) می رسد. مسجد تغییرات و بازسازی های زیادی را در ادوار تاریخی مختلف داشته است که در ادامه به آنها می پردازیم.

مسجد دارای **تک منار** است که جدا از مسجد و در دوران حکومت **آل زیار**، اوایل سده **پنجم** هجری (20-417 ه.ق) ساخته شده است. در سمت غربی شبستان، بقایای **محرابی** با تزئینات گچ بری ساخته شده است که با توجه به تزئیناتش آن را به اواخر دوره **سلجوقی** یا اوایل دوران **ایلخانی** نسبت می دهند.

منار مسجد تاریخانه مربوط به سده پنج ه.ق (دوره آل زیار)

در تصاویری که از مسجد تاریخانه در دوره قاجار باقی مانده، در انتهای طاق میانی شبستان و بالای محراب، یک نیم گنبد وجود داشته که اتصال آن به دیوار انتهایی شبستان توسط دو فیلیپوش^۴ صورت گرفته است؛ که این نیم گنبد و فیلیپوش ها متکامل تر از ترمیم های بدوی مسجد جامع فهرج^۵ است، بنابراین می توان به این نتیجه رسید این ساختار (فیلیپوش ها و نیم گنبد) در اوایل سده 5 و همزمان با ساخت منار ساخته شده اند که البته در جریان بازسازی مسجد در دوره پهلوی اول از بین می روند. شبستان مسجد دارای 7 دهانه است که دو دهانه طرفین آن به رواق های حیاط مسجد می رسد؛ بنابراین نمای شبستان قبلی دارای 5 دهانه است. این دهانه ها به جز دهانه میانی دارای **طاق تیزه دار** هستند که احتمالاً در ابتدا از نوع **مازه دار** بوده اند. ورودی مسجد در حال حاضر، در ضلع شرقی مسجد و همراستا با جهت قبله است.

آخرین و گسترده ترین بازسازی مسجد به دهه نخست سده جاری شمسی، یعنی **دوره پهلوی اول^۶** باز می گردد که سه اتفاق مهم در ساختار مسجد به وجود آمد :

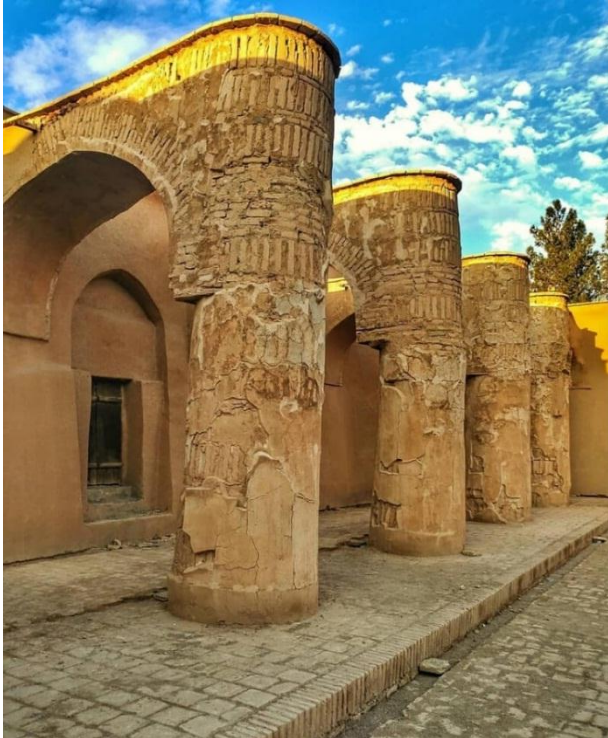
^۲ به طور کلی به عناصری از مسجد که در جهت قبله ساخته می شوند، قبلی می گویند مانند شبستان قبلی، محراب قبلی، دیوار سمت قبله (دیوار قبلی).
^۳ معماری ایرانی، در ردیف طاق ها به طاق میانی که بلند تر و شاخص تر است میانوار و به دهانه های کناری که کوتاه تر و مشابه یکدیگر اند، بروار می گوئیم.

^۴ فیلیپوش یک نوع گوشه سازی (ترمیمه) است که در زمان ساسانیان متداول بود.

^۵ دو ترمیمه بدوی دیوار انتهایی شبستان مسجد جامع فهرج در زمره اولین تجارب ترمیمه سازی برای ایجاد نیم گنبد و گنبد در مساجد ایران است.

^۶ بازسازی مسجد به کوشش حاج میرزا آقا عالمی دامغانی در 1316 ه.ش صورت گرفت.

1) پوشش شبستان از طاق آهنگ به طاق و چشمه (کلبوی) تبدیل شد. 2) دهانه میانی شبستان با همان طاق آهنگ مازه دار، هیئتی شبیه به ایوان به خود گرفت. 3) نیم گنبد و ترمه های طرفین آن در بالای محراب، در جریان مرمت از بین رفتند.

پوشش کلبوی شبستان مسجد که در دوره پهلوی اول ایجاد شد.

رواق اطراف صحن (حیاط)

نکته: به طور کلی بیشتر مساجد سده های نخست در ایران الگوی شبستانی دارند و ایوان به معنای امروزی که برای متمایز و شاخص کردن جهت قبله، وجود **نداشت**؛ بنابراین برای تاکید بر جهت قبله، **دهانه میانی** را که به محراب منتهی می شد، عریض تر از سایر دهانه ها می ساختند که عریض تر گرفتن این دهانه باعث می شود ارتفاع طاق آن از ارتفاع طاق سایر دهانه های شبستان، بلندتر شود. چنین پدیده ای مقدمه **پیدایش ایوان** را فراهم کرد. از جمله مساجد نخستینی که این ویژگی در آنها دیده می شود مسجد تاریخانه، مسجد جامع فخرج، مسجد جامع نائین و مسجد عتیق اصفهان است.

می توان گفت تا پیش از تغییراتی که در دوره پهلوی اول روی مسجد صورت گرفت ارتفاع دهانه میانی با وجود اینکه دهانه اش عریض تر از سایر دهانه هاست، به گونه ای نبوده که **"ایوان"** را تداعی کند و چهره ایوان دار این جنبه قبلی، حاصل تغییرات اخیر (دوره پهلوی اول) است. به طور خلاصه می توان گفت: **"مسجد تاریخانه دامغان مربوط به دوره های عباسی، آل زیار و پهلوی است، با ارکان میانسرای تک ایوانی، تک منار الحاقی، بدون گنبد، یک شبستان قبلی^۷ و سه رواق در صحن مسجد.**

⁷ به طور کلی به عناصری از مسجد که در جهت قبله ساخته می شوند، قبلی می گویند مانند شبستان قبلی، محراب قبلی، دیوار سمت قبله (دیوار قبلی).